

FRIED ISTVÁN

A tegnapi ködlovagjai

SZÉLJEGYZETEK KRÚDY GYULA KÖTETÉHEZ¹

„A képzelet (ficción) szüleménye? A valóság szüleménye? A képzelet valósága a valóság képzelete”.

(Miguel Unamuno: *Köd-Niebla*)²

„VI. Ferdinánd már nem foglalkozott semmi mással, mint egyedül azzal, hogy mit tenne ő, ha király lenne. Ha valóban belefog egyszer életrajzának megírásába: számtalan olyan déli harangszót kell feljegyeznie, amely nem hívta őt sehová ebédelni”.

(Krúdy Gyula: *VI. Ferdinánd*)³

Az író, fogjuk látni: a rendkívüli tudatossággal építkező, köteteinek anyagát patikamérlegesen mérlegelő és e tapasztalatok birtokában megszerkesztő Krúdy Gyulának viszonylag kevés szerencséje volt kritikusaival. Mivel fölismerve és olykor tanácstalanul kommentálva retorikájának „másság”-át, azt ugyanis, hogy a magyar prózahagyomány anekdotikus vonulatát „deheroizálta”, humorisztikusabbra formálta, valamint azt, hogy az emlékezést nem egyszerűen magatartásként, epikus felfogásként („epikus praeteritum”-ként) tette alkotásai középponti tényezőjévé,⁴ ellenben kialakította a maga memotechnikáját, e felismerést és kommentárt a kritikusok többnyire úgy *realizálták*, hogy az író személyes világát vélték leírni a művek ismertetésekor, a művekbe „lopakodó” egyes szám első személyt, de nem egyszer még egy heterodiegetikus elbeszélés narrátorát is írói-szerzői hangként emlegették. Minek következtében olykor bámulatos kritikái rátalálás fült bele egy szerzői életrajz „ihlette” legendásításba, értelmezés és biografikus jellegű rövidre zárás kontaminálódik még a jószándékú írásokban is.⁵ Kapcsolatba hozható ez azzal, hogy az emlékezésnek (és nem ritkán maga Krúdy is sugallni látszik ezt publicisztikájában, közönségcsalogató nyilatkozataiban) elsősorban nosztalgikus árnyalataira hívják föl a figyelmet,⁶ elválasztva egymástól az időszakoskat; és kevésbé arra, hogy a Krúdy-életmű a tényszerintit és a képzeletit, az oly értelemben vehető fikcionálisat, amely a megfigyelt, összegyűjtött, tárolt adatok elrendezését, egymáshoz viszonyítását, egymás függvényében történő értékelését/értelmezését annak tudatában engedi érvényesülni, hogy a századfordulós modernség álom-valóság, lét-látszat, maszk-eredeti” arc dichotómiát az irodalom alapvetően ambivalens, de az ambivalenciát alkotó tényezők „természetes” párbeszédének során jeleníti meg. Míg ez utóbbit, azaz a fikcionálisnak a Krúdy-művekben játszott szerepét, illetőleg a kritika tanácstalanul tévelyeg, a századfordulós modernség, így a később Krúdy-előzményekké avatott „ködlovag”-nemzedék és Krúdy írásművészete összeolvad, Krúdy mintegy reflektálatlanul ennek a modernségnek folytatójává lép elő (vagy hátra). Ezt a némi fe-

lületességgel megrajzolt Krúdy-életmód/rajz és néhány motívum egymásra olvasása látszik segíteni.⁷ A motívumok közül különös jelentőségre tesz szert a *ködé*, amely Ady Endre szimbolizmusában is, a századelős novellisták írásaiban is a megtévedtség, az utat vesztettség, az egyetemessé mélyüléssel/szélesüléssel fenyegető elbizonytalanodás (a szubjektum utat tévesztettségé „ködlik” föl) jelentését tartalmazhatja. Nem feledve, hogy Közép-Európában a XIX–XX. század fordulóján még mindig Turgenyev a nagyon kedves orosz regényíró (Krúdyé is ő marad), az ő „felesleges emberei”, kiváltképpen a Magyarországon pusztuló vagy jórészt már elpusztult régi udvarházak létércében megfáradt anti-személyiségei valóban egy bizonyos olvasat szerint nem állnak oly nagyon messze a Krúdy-hősöktől. Krúdy a maga figuráit nem emeli ki a történelmi időből, jóllehet az állandó utalások, a „kiszólások” szüntelen elbizonytalanítják az olvasót, aki már-már (referenciális olvasás-felzólításnak eleget téve) ráismerne a korszakra, amelyben a Krúdy-történetek zajlanak. De ez a történelem – mint arra a legtöbb Krúdy-kritika céloz – az emlékezésé, még hozzá olyané, lehetne hozzátenni, amely egyszerre akart és akaratlan, önmagát realitásként elfogadtatni sugalló és ebben (mindegyikben) a realitásban erősen kételkedő.⁸ Fényes László „irodalmi gobelin-szövő”-nek látja Krúdyt, akinek „látomásait jól látni”...⁹ Ez a Krúdyhoz sem teljesen méltatlan paradoxon a dolgozat mottójaként funkcionáló Unamuno-idézetet fordíthatja le az 1920-as évek magyar újságíró-nyelvére, lényegében annak a modernségnek jellemzéséül, amely az értékek szétesése, sőt: az érték-vákuum (Hermann Broch) korszakában¹⁰ volt kénytelen megteremteni művei révén a koherencia látszatát, egyúttal annak a folyamatnak részeseként, amely a szubjektum széthullását és a szubjektum megteremthetőségét egyként kísérte meg tematizálni. Így *A tegnapok ködlovagjai* már a címmel jelzi, hogy a portrészorozat egyben a portré-alkotás problematizálódása, alig titkoltan az arckép-roncsolódások egymásutánja, annak próbája, sikerülhet-e megalkotni a megalkothatatlant. Hiszen *ködlovagokról* lesz szó a kötetben: múlt idők valaha létezett szereplőiről, amely múlt a ködbe veszett. S itt ezen a ponton tér el Krúdy ködszimbóluma elődeiétől, és rokonítható például az Unamunoéval. Nála a niebla, azaz a köd zavarodottságot is jelenthet, s mint az Unamuno-regényből kitetszik: a fikció metaforájaként is értelmezhető, s a vele rokon (a nieblával fonetikailag rokon!), alcímként használt nivola mintegy kifordítása a XIX. századi realista-mimetikus *novellának*.¹¹ S hogy Krúdy esetében a *ködlovag* igen határozott jelölés, mintegy a szubjektumra vonatkoztatott, a színre állítandó figurákat karakterizáló jelzés, a történetek mögött rejtőző narrátori intenciók mutatják, pontosabban szólva a narrátor feltételezett pozíciójának fölvezetődése, amely egyszerre jelenti be a történet megírását és megírhatatlanságát, ennek következtében a szubjektum összerakhatóságát és összerakhatatlanságát. *A tegnapok ködlovagjai* első mondata: „Kísértetnek kellene lenni Budán, a Várhegyen, hogy mindent pontosan elmondhatnék róla...” A feltételesbe, azaz nem a lehetségesbe, hanem a bizonytalanba lokalizált (merthogy azért Buda is, a Várhegy is máig létező helyszínek) tér egyben az elbeszélő-szubjektum kompetenciájában való kételkedésre is emlékeztet, a narrátor olyan „maszk”-ban lehetne a történetek hív közvetítője, amely eleve az irreális racionalitását (a paradoxont, az ambivalenciát)¹² igényli. S ha a tér megnevezése még fogózót kínál is a történet olvasójának, a következő mondatban az időtényező „paradoxia”-ja fokozza tovább, az elbeszélhetetlenség „illúzióját”: „Azon a titokzatos lépcsőn kellett volna járni, amely a vérmezei oldalról vitt fel a budai várba, amikor azt a mezőt még »generálisok kaszálójának« nevezték”. A jelen idejű elbeszélő egy múltban élt narrátor maszkjában beszélhetne csak hitelesen, ám az

idézőjelbe tett megnevezés sem a történet, sem az elbeszélő idejére nem vonatkoztatható, nem is szólva arról, hogy (nem a misztikus, csupán) a misztifikáló jelző a történet „ficción” jellegét van hivatva sugallni. S hogy tér és idő még inkább a ködbe veszzen, s a történet címadója, „I. Ferenc József/Európa legelső gavallérja” ködlovagként legyen körvonalazható, egy zárójeles megjegyzés ugyan a magyarázat, a kiegészítés, az értelmezés retorikai eszközeként szolgál, ám egyben előrevetíti az egész ködlovag-kötet műfaji emlékezetet idéző és mind a műfajt, mind az emlékezetet ironikusan megkérdőjelező előadási sajátosságát: az anekdotás szerkesztést és az anekdotát humorba, olykor jelentéktelenségbe fullasztó beszédet:

„(F. J. idejében kétszer vették igénybe ezt a rejtek-folyosót: egyszer a régi Népszínház könnyezve szeretett csalóganya, aki valamely titokzatos okból közvetlenül az éjféle óra előtt »volt kihallgatásra rendelve« a Népek atyjához, – másodszor egy dunai vidra, amely télvíz idején fürgén felszaladt a grádicson a legnagyobb magyar uraság dolgozó szobáig, hogy az inasok alig tudják vala elhessegetni a hívatlan vendéget)”

A Jókaitól és/vagy Gárdonyitól ismert „rejtek-folyosó” demisztifikálása, amely éppen a misztifikálás túlzásával hat az „eredeti” szándék ellen, éppen úgy anti-romantikus elbeszélői attitűd, mint a regényesnek tetsző anekdota szintén idézőjelek közé helyezése, az egymástól eltérő szociolektusok (a katonai-állami, az örökletes: „a legnagyobb magyar”, némileg archaizáló-romantikus: „tudják vala”) ütköztetése, a közhelyes előadás (könnyezve szeretett csalóganya) meg az a tény, hogy a zárójel egyszerre kiemelés és mellékkéssé tétel, az anekdotikus műfaj paródiáját adja. Hogy aztán a továbbiakban szó essék egy befalazott vitézről a kémény falában, mint megfigyelő pozícióról, a király hálószobája előtt posztoló „eleven testőr”-ről, hogy a megindulni semmiképpen sem akaró történet I. Ferenc József helyett pusztán a feltételesbe szituált, potenciális elbeszélői aspektusról szóló gondolatokat adja vissza. A történet elbeszélőjének feltételes módja a bizonyosság és a bizonytalanság között lebegtet, s amit az uralkodóról közölni képes, legfeljebb ennyi, nem tudni, „hogy miért volt F. J. arca olyan piros, mint egy ritka falevél”; s ha mégis lényeginek felfogható személyiség-jegy leírására kerülne sor, a hangsúly akkor is áttevődik az előadásba bevont, névtelen szereplőre: „Csak lapírónak nem kellett volna lenni F. J. korszakában, mert ez az úr nem sokra becsülte a legbefolyásosabb szerkesztőket sem, akiknek a szavára a színházigazgatók házmester-kisasszonyokból primadonnákat neveltek”. Amihez annyit tennék hozzá, hogy ebben a bekezdésben az előadást kétszer is megakasztja, félbe-hagyatja a három pont, mintegy e retorika töredékességére célozva, illetőleg arra hívnám föl a figyelmet, hogy a korábban emlegetett primadonnára, a nemzet csalóganýára is furcsa fény vetődik, ha az utóbbi idézet félmondatát újra-olvassuk (a lapszerkesztők „fölfedezte” primadonnákról), nem is szólva arról, hogy I. F. J.-nek „ez az úr”-ként címkézése akár anti-retorikus fordulatként is elkönnyvelhető lehetne. Krúdy számára (és így műveinek időszemléletében) I. Ferenc József korszaka részint a történelmi idő jelződése, ám talán erőteljesebben a kötetünk címe szerinti „tegnapok” játékba hozása. A többes szám a pontosabb idő-jelölés ellen hat, s a kötet bevezető írása bevezető passzusainak néhány eleme az emlékezésbe emelt vagy az emlékezés által élővé tett időre utal. Talán nem haszontalan Rónay György idevonatkoztatható meglátásait idézni:

„Az emlékezés birodalma ez: belső világunk, a maga szubjektív, időtlen idejével –, az irrealitás realitása,¹³ amelyben a halottak addig élnek, amíg emlékezünk rájuk, s a világ mindig olyan, amilyennek az emlékezés látja és teremti, képzettársításainak külö-

nös törvényei szerint. Hősei halottak, legendák kísértetei, álomalakok s egy hanyatló, legendává oldódó világ furcsa figurái. (...)

Létünk minden egyes pillanatában – ahogyan Bergson tanítja – benne él egész múltunk. Életünknek a külső realitás mellett van egy nem kevésbé hiteles belső realitása. Ez a belső realitás időben és térben határtalan. Az egyéniség szilárd keretei széthullanak. Az időnek nincs többé erkölcsi értéke; a jellem nem fejlődik, nem alakul; az életben nincs többé szerepe az akaratnak”.¹⁴

Rónay György finom meglátásait fölerősítendő ismét a századfordulós modernség szubjektum-képzetét újra-gondoló Krúdyra és európai irodalmi kontextusára figyelemztetnék, amely egyfelől a Krúdy által is hitelesített Monarchia-koiné szerzőinek alkotásaiban hasonló figurákat hoz létre: a trieszti Italo Svevo regényeinek nemcsak a pszichoanalitikus narratíva tekintetében a Krúdyéval némely tekintetben tipológiai analógiába hozható figuráira s a turgenyevi felesleges embert, illetőleg az oblomovizmust felülíró *innetto*jára utalnék, hanem az Unamuno megfogalmazta *noluntad*-ra,¹⁵ a nem-akarásra: I. F. J. a már idézett bekezdésben úgy jelenik meg, mint aki a „régmúlt időkből még javában forgolódik katonapokrócos ágyán (...), mert a várgrófné, ama wittelsbachi, nem nyitja ki szelíd kézzel a hálószobába vezető ajtót, hogy ura és parancsolója álmatlansága felől tudakozódjék”. S itt nemcsak a kihallgatásra rendelt primadonna és a feleség magatartása között támadhat feszültség, hanem az „ura és parancsolója” keserű iróniaként hat ebben a szövegösszefüggésben, s ez megint csak Unamuno felé mutathat, másfelől viszont Kristevának Bahtyin-értelmezését idézheti föl, azét a Bahtyinét, aki a szöveget a történelem és a társadalom összefüggései között szemlélte, tudniillik a történelem is, a társadalom is szöveggé „van szemlélve”, amelyet az író olvas, amennyiben feloldódik benne az író, illetőleg amennyiben átírja az író.¹⁶ Valójában Krúdy szövegközisége szintén eszerint lehetne értelmezhető. Annál is inkább, mert *A tegnapok ködlovagjainak* térideje akképpen összetett, azaz ambivalenciát megjelenítő, hogy az elbeszélő és az elbeszélő ideje között többnyire létező, ám egy mindentudó elbeszélő által viszonylag könnyen (nem teljesen megszüntethető, ám) feloldható feszültséget az irodalomnak, a fikcionalitásnak részint szubjektív, részint anti-szubjektív terével-idejével rétegz, teszi kevésbé átláthatóvá, hogy a kötet cím mindkét tagjának megfeleljen. A kritikusok jelentős része ezt úgy értelmezi, hogy maga, a szerző lép be a maga teremtette fikcionalitásába, vagy úgy, hogy jelenlétével kiteljesíti az elbeszélést, vagy úgy, hogy nemtudását árulja el. Schöpflin Aladár¹⁷ például nem ott viszi félre érdekes megfigyelését, hogy a Krúdy-művek úgynevezett dokumentaritását jó értelemben vett megtévesztésnek minősíti, hanem ott, hogy azt feltételezi, miszerint léttapasztalat és fikcionalitás közvetlenül megfeleltethető. Azaz a Krúdy-mű „referenciája” a Krúdy-életrajz (és megfordítva):

„S Krúdy az emlékezés írója akkor is, ha a jelenről beszél: a jelen azonmód múlttá válik benne. Rengeteget írt a múltról és a félmúltról, de nem ajánlanám, hogy valaki adatszerű forrásnak használja műveit: valóság, fantázia, szeszély formálja a tényeket és sokszor összefolyik a múlt a jellel. *Tegnapok ködlovagjai* egyik könyvének címe. Ő maga volt a vezér a ködlovagok között. Írásából következett mindig valami finom köd volt a gondolatain – ismerik ezt azok, akik alkohalmámorból ébredve néznek körül a világban.”

Szegi Pál az esszé kötetlenebb formáját választotta, és a vázlat alakzatát vélte adekvátának a Krúdy-portréhoz:

„Saját álmainak ködébe burkolózva járt a budai utcák csöndjében és a körút zűrzavaros hangosságában is. Bár senki se tudta jobban, mint ő, hogy melyik vendéglőben adják a legszebb csonthúst, ecetes tormával, vagy melyik virágkereskedésben kapni a legfrissebb fehér szegfűt, mégse volt e világból való ember. (...) Az életet csak az emlékek visszfényében látta. Sohase énekelt, csak régen hallott nóták visszacsengő foszlányaira figyelt.”¹⁸

Néhány megállapítást kiragadnék a dolgozat más részeiből: „Realizmusa démoni”. „Nem követte a regényírás hagyományát”. Majd az „ábrándok és eszmék ködlovagjai”-ról ír.

A „profi” olvasó Hatvany Lajos sokat idézett levélrészlete szerint: „Biedermayerbe göngyölt bombák, ártatlan, sőt mi több hívogató „Tokaji aszu» vagy »Egri bikavér» felírási palaczkban vitriol”...¹⁹

Összeolvasva az önkényesen kiragadott szemelvényeket, Hatvany az egyetlen, aki a referencialitással rejtett ironiát, sőt: gúnyt konstatálja, Szegi azonban Krúdy „realizmusa”-nak többjelentésességére figyel föl, míg Schöpflin a központi motívum átható erejét hangsúlyozza. Ez a fajta összetettség: álmvilág és nyers realitás nem ellentétként fogalmazódik meg a Krúdyról írók tollán, de szerencsére nem tételezik az ellentétek magasabb fokú szintézisét vagy kiegyenlítését. A nem hagyományos regényírásra célzás meg a *köddel* együtt játékba hozott rejtettség az irodalmiságnak a megszokottól eltérő változatára utalnak. Éppen *A tegnapok ködlovagjai* lépteti be a Krúdy-életművet is az emlékezés-technikát alakító tényezők közé, megfontoltatva az egyes művekben színre állított történések és a jelen mű lehetséges összefüggéseit, ami kronológiailag múlt (már kiadott regény) és jelen (éppen megíródó, elolvasandó műrészlet) egymást tételező, egymást átvilágítani segítő kapcsolata. Ami feltehetőleg hangsúlyozandó, hogy nem bizonyos, miszerint a múltból következik a jelen, inkább adódhat az a lehetőség, hogy a jelenbe építendő be a múlt, a jelenből érkezik a „felszólítás” a múlt integálására. Hogy a Krúdy-regényeket és *A tegnapok ködlovagjait* irodalmi utalások járják át (Dickensről Jókaiig, a jelen esetben Thackeray-tól Gyulai Pálig, Ady Endre és Kiss József, valamint újságíró-szerkesztők szereplői ennek az arcképcsarnoknak), jól ismert. Ezúttal azonban a följebb már megcélzott és egy belső szövegköziség vonhatja magára az értelmezői figyelmet. Az elbeszélő úgy tesz, mintha a regényíró maga szólalna meg, visszautalna a történéseket egy korábbi időszakra, amelynek során megjelent a mű: „Én ezt annak idején megírtam egy Pesti Levelemben, de az emberek akkor még jobban hittek a csésze fenekén lévő tealevél maradványának, mint az én levelemnek”. („Írtam én erről a dologról egy regényt, amelynek címe *Aranybánya* volt és én húszesztendő voltam. Húszesztendő régen elmúltam és a kétkötetes regényből egyetlen példány sem maradt meg, nekem se, másnak se... Állítólag olyan papirosra nyomták Wodiánérék, amely papiros csak tíz esztendeig »él«. Aminthogy Csávolszky Lajos s kora elmúlt ebből a városból.”) „Egy egész könyvet (»Őszi utazások a vörös postakocsin« címmel) írtam egyszer azokról a fantasztikus vadászatokról, rejtek-kastélyokról, titkos mulatozásokról, amelyeken Rudolf trónörökös tiszteletére hölgyek szó nélkül engedelmeskedtek az udvarmester felhívásának, aki a hölgyeket csak abban az esetben volt hajlandó a tánchoz beereszteni, ha előbb megfosztják vala magukat gondosan összeválogatott ruházatuktól.”

Az első megközelítésben nehezen tagadható, hogy az „empirikus” szerző lép az elbeszélő elé, s fordul közvetlenül olvasóihoz. Feltűnhet azonban, hogy az írói bejelentés sosem szorítkozik a merő tényközlésre, az első esetben mintegy elidegenít az iroda-

lom, a mű „fenségességé”-től. a második esetben korjelzőként funkcionál a „saját” mű, s a mondat csattanója eltérít az író–olvasó párbeszédétől, a harmadik esetben pedig részint összegződik egy műnek a jelen írással dialogizáltatható epizódja, részint a következő mondatban már legendává minősíti azt, amiről szó volt, s a művet tágabb kontextusba építi: „Legendák... A régi Magyarország szájról-szájra járó történetei, amelyek vándorlásaikban elmentek a főúri szalonokból, az előkelő kaszinók társalgóiból a gólyafészkes falusi házakig, »A királyfi boldogtalan!« – mondják azok, akik szeretnek bekandikálni a függönyök mögé”. S így Az *Őszi utazások...* szerzője a voyeur-ök közé kerül, s hasonlóan az előző idézetek szerző-figuráihoz belép (önnön?) fikciójába, fikcionálttá válik maga is. Hogy aztán a kötet egy aligha jelentéktelen helyén kiszolgáltatassa az „empirikus” szerzőt az elbeszélőnek: régimódián szólva önmagáról egyes szám harmadik személyben nyilatkozzék, másképpen fogalmazva: a Krúdy-életmű belső összefüggéseit tematizálja: „Miképpen festegetik le a tatai Esterházyt, – a »Niki grófot«, amint a bécsiek elnevezik, – aki letört uraknak kvártélyt tart kastélyában, amely eseményről valaha regényt is írt egy magyar író »Mákvirágok kertje” cím alatt”. (Az ironikus rejtőzködés a „valaha” „köd”-be vesző időjelölésével teljesedik ki.) S bár a következő idézetben egyes szám első személyű a történetmondás, nem egyszerűen az elidegenítés, az (ön)iróniába oldás érdemel figyelmet, hanem az egymással össze nem egyeztethető minőségek (uralkodó-író) egy mondatba fogása, egymás mellé rendelése, minek következtében a meglepő fordulat látszik (legalábbis) semlegesíteni az írósgot. Részben azért, hogy mégis egy mondatba kerül író és uralkodó, részben azért, hogy az uralkodói történet egy kevésbé megbízható elbeszélő (a feltételes módozról volt szó) anekdotáiból és anti-anekdotáiból, az anekdota műfaji emlékezetéből és ellen-emlékezetéből tevődik össze. Minek következtében semmi nem szavatol azért, hogy az írósgot emlegető félmondatnak több az igazsága, mint az uralkodót bemutató történetfűzérnek, de az sem bizonyos, hogy időrendileg igazolható az, amit ez a (talán) fikcionált szerző mond (jóllehet az az adat bizonyítható, miszerint Krúdy Gyulának van olyan műve, amelyben I. Ferenc József szereplő): „Alltam és köszöntgettem, bár nem hiszem, hogy F. J. különösebben törődött volna velem, még azután sem, hogy némely regényemben megemlékeztem róla.”

A saját író-szerep rejtése ott is „előbukkan”, ahol pusztán tervezett vagy másképpen létrehozott műről esik szó. Igaz, hogy regényeket eleméz Rónay György, de fejtegetései *A tegnapok ködlovagjainak* műfaji emlékezetére is illeszthetők (majd módosítással). Szerinte: „A műfaj bomlása – a cselekmény elveszése, az alkotó erkölcsi idő fölcserélődése az esztétikai értékű idővel, tettek helyett hangulatok a regény gerinceként, s az egyéniség föloldódása a lélek asszociatív végtelenségében –, a regény szilárd formáinak meglazulása – novellisztikus és esszészzerű betéteivel... mintegy irodalmi tükre, irodalmi megnyilatkozása a lélek dekomponálódásának.”²⁰

Amit a jelen tanulmány kontextusában továbbgondolni feltétlenül szükségesnek tartanék, az egyfelől a Krúdy-regények novellisztikus és esszészzerű betéteinek átalakítása *A tegnapok ködlovagjai* portrészorozatában (amely – láttuk – reflektálás az írói életmű eddig elkészült darabjaira, de reflektálás a szóbeliségben sosem „végleges” alakot kapó hagyományra is), másfelől ezzel összefüggésben regény- és személyiségfelfogás kapcsolatrendszeré; talán a Rónay Györgyénél valamivel kevésbé metaforikus megfogalmazásban: a regény és általában a fikció a magasfokú szervezethez ellentétben a mimetikus-realista prózai epika korszerűtlenségét tanúsítja, hiszen az a tény lett több mint kérdésessé: vajon a cselekmény során alkotódik-e meg és megalkotódik-e a szub-

jektum; illetőleg személyiségek konfliktusai gerjesztik-e a cselekmény kibontakozására irányuló „látványos” elbeszélői erőfeszítéseket. Az az eljárás, melynek eredményeképpen az elbeszélő kénytelen kitérőket beépíteni történetmondásába, s olykor ezek a kitérők, mellékszálak a történet elmondását, de legalábbis egyenesvonalúságát veszélyeztetik, okozza, hogy a szubjektum megbízható és nyelvileg homogén leírásának csődjéről tud már csak beszámolni. Azaz a regényforma olyan új alakban létezik (de ez mondható el a portréről, mint műfajról), amely egyrészt nem bizonyosan szerves folytatása a XIX. század „szubjektív eposzának” (Goethe) vagy a polgári kor eposzának (Hegel), másrészt éppen a totalizáló örökségtől fordul el, a prózai epikában irodalmi formában megnyilatkozó fejlődéseltől, a világirodalmi és/vagy nemzeti irodalmi folyamat majdnem problémátlan kontinuitásának képzetétől. Ennek ellenében meghatározott alakzatok létrehozhatatlanságára vetődik a hangsúly, búcsúzva a regény-világ megteremthetőségének illúziójától. Magam is kitérőképpen idézem ide Tersánszky Józsi Jenő Krúdyról szóló írásainak egy-egy jellemző helyét. „Mert meglehet, hogy ebből a regényanyagból két kötet is futott volna, de ennek a kis regénynek a legnagyobb ereje, bája ez a fura elbeszélésmód”.²¹ „Boldog Isten! mennyivel fakóbb, köznapibb maradt volna a világ nagy része előttem is s bizonyára más előtt, ha újjá, mássá, színe-sebbé, ilyenre nem teremtetted soraiddal.”²²

Hogy a Tersánszky megcélozta „fura elbeszélésmód”, valamint a megszokott regény-világ újjá/újra-teremtése Krúdynak is problémája, éppen a nem regényi epikai változatokból olvasható ki. A mottóban idézett elbeszélés hőse, VI. Ferdinánd jellegzetes *inetto*-figura, akinek potenciális történetmondása negativitás, illetőleg aki a már említett *noluntad* példázatszerű „esettanulmány”-a. *A tegnapok ködlovagjai* elbeszélője nemcsak a már megjelentetett Krúdy-regényekkel számol, hanem az esetlegesen megjelenendőkkel vagy a megírhatatlanokkal is. Mert az mindenképpen töprengésre készítet, hogy a történetek/portrék megírásának esztendeiben, 1924/25-ben²³ egy reprezentatív nagyregény lehetősége vetődik föl, hogy aztán elvetődjék, miközben annak célzatát meglehetősen világossággal, majdnem úgy írtam: egyértelműséggel írja körül az elbeszélő. Másképpen fogalmazva, a nosztalgikusan megközelített XIX. század (amely természetesen nem azonos a Krúdy által Jókai-portréiban fölvázolt Jókai-Magyarországgal) regényileg olyan műbe foglalható bele, amely a századra jellemző „nagyelbeszéléseket” a visszajáról láttatja, olyképpen, hogy megőrzi azt a formát, amelyben e nagyelbeszélés megnyilatkozhat. Az előzményeket az elbeszélő kurtán összegzi: „Az öreg Tisza adta ki a jelszót, hogy magyar középosztályt meg kell menteni a biztos pusztulástól”. S a bekezdést záró szómagyarázat a *gentry*-t értelmezi, horizontálisan és vertikálisan, történetiségében és európai, nevezetesen: angol látszatrokonságában. Ami a megfelelő regényalakzatot illeti, arról (éppen Szemere Miklós portréját vázolgatná az elbeszélő) ezt állítja:

„Ha történelmi regényt írnék, sok mondanivalóm lenne erről a dologról, – utóvégre itt kezdődött Magyarország egyik legkülönösebb korszaka, az emelkedés, a dolyf, az uraság, a panama atyafiságos korszaka, amely nem is végződhetett másként, mint a bekövetkezett hősi halállal.”

S ha kételkednénk a feltételes mód „sugalló” erejében (ti. ezt a történelmi regényt Krúdy nem akarta vagy nem tudta megírni, helyette [?] megírta a XVI. század húszas éveinek, nem kevésbé a szétesésről, a romlásról szóló, hősi halállal végződő történelmi regényeit),²⁴ a megfogalmazás többértelműségével fedi el a történelmi korszak határozottabb minősítését: a „legkülönösebb” önmagában lehet pozitív és negatív töltésű, ám az

emelkedéstől a panama atyafiságosságáig ívelő évtizedek immoralitása nemigen hagy kételkednivalót, viszont a korszak és az ezt a korszakot történeté író regény egyként *bósi balállal* ér a végére, amely a pozitív megítélés javára billentené a mérleget. Csak-hogy részint az elbeszélő távoli lehetőségként pendíti meg a megírandó művet, részint egy olyan személyiséget bemutató narratívában, aki ennek a korszaknak jellegzetes, mérvadó, regénybe foglalt szereplője. Annál is inkább, mivel az írásos dokumentáció mellett Szemere Miklós a szájhagyományt élteni, amely viszont az ő tetteit-mondásait őrzi. A „Nem boldog a magyar!” szóban hangzik el, majd „Egyik-másik újság terjedelmes kivonatban közölte a nevezetes pohárköszöntőt”, egy kis idő múlva a teljes beszéd napvilágot lát. „De már a keddi napon jelszó lett Pesten”, sőt: „télre már azt vág-ták oda az adósok hitelezőiknek, hogy / – Nem boldog a magyar!” Csakhogy az axióma életútja párhuzamos a korszakéval, amely a szétesés irányába rohan, a közhelyesedés, a jelentések kiürülése, a jelöltek tartalmatlanná válása igazolódik vissza ennek a mondásnak és a mondás kimondójának sorsában. Összegzésül az arckép „modellje” fikcióvá lényegül. Az elbeszélő szerint, előbb: „Anekdótás-könyvet lehetne írni erről a furcsa-magyráról, akinek életét legendákba foglalta a köztudat”, utóbb: „Bizonyos, hogy egyszer majd regényes könyvet is írnak róla, mint akár Benyovszky Móricról, akár Kinizsi Pálról, akár Háy Jánosról.” Aligha érdemes az elbeszélőre ráolvasni, hogy Szemere Miklóst több ízben tette meg regényeinek szereplőjévé maga, Krúdy Gyula, Benyovszky népszerűsítését Jókai vállalta, Háy alakját elsősorban Garay János elbeszélő költeménye őrizte. Inkább a popularizálódás folyamatának eshetőségével játszik el az elbeszélő: a népszerű, a nép számára készült olvasmányok, történetek közé léphet a Szemere Miklósé (nem lépett), személyisége inkább példázta a két évszázad között létrejött törést. „Ő az a tizenkilencedik századbeli magyar különc, aki épen, változatlanul jött át a huszadik századba”. Amit (idegondolva a teljes portrét, a portréhoz szükséges történetdarabokat) úgy is lehetne érteni, hogy a XX. század már csak különcként tudta szemlélni azt, aki „A játéknak volt nagytehetségű költője”. Lényegének a magánossága bizonyult, aktivitásának terepe a lóverseny és a kártyaasztal, környezete: „a soha ki nem pusztuló különcök, megszámlálhatatlan tömegű furcsaemberek, ál- és valódi bolondok, ezermesterek, találmányosok, svindlerek”. Olyan életforma reprezentánsa, amelynek a XX. század világa idegen maradt, de amely világ idegenül tekintett rá. A törés a két század között nem pusztán egy változatlanul őrzött életforma megítélése között húzódik: „Mint a tizenkilencedik század magyar gyermeke, telve volt ábrándosságokkal, amelyeket csak egy paraszthajszál választ el az igazi költészettől”. De elválaszt, lehetne hozzátenni, mivel *A tegnapok ködlovagjai* Szemere Miklós életének menetére fordítaná le az „igaz költészet”-et; a franciától és az angoltól alapjában eltérő, nagyon is az Osztrák–Magyar Monarchia „vidékiességé”-hez, sőt: periféria-tudatához fűződő dandyzmusa²⁵ kívánczik anekdotás könyvbe, ponyvanyomtatványba, közönségigényt kielégítő, a különc történéseket tartalmazó műbe. Krúdy Gyulától, az empirikus szerzőtől természetesen nem állt nagyon távol az anekdotikus hagyomány (bár a magam részéről kissé elnagyoltnak hiszem a „mikszaéthos korszak” megjelölését az ifjú Krúdyval kapcsolatban, annál is inkább, mert az anekdota epikát szervező teljesítménye már Mikszáthnál sem probléma-mentes), ám éppen a Szemere-portré mutatja, hogy az anekdotikus szerkesztés mennyire az anekdotától különböző rövidtörténetben deformálódik. A „paraszthajszál”, amely Szemerét elválasztotta a(z igaz) költészettől, az írás első mondatában tematizálódik: „Ama másik Szemere Miklós, akiről az irodalomtörténelemből úgy emlékezünk, mint a lasztóci remetére, főleg

verseivel tette magát nevezetessé: – mai hősiünk verseket nem írt, de annál több följegyzést tett noteszkönyvecskéibe lóverseny-fogadásairól, kártyavesztéseiről”. S hogy még nyomatékosabb legyen a különbségtétel, az idézet így folytatódik: „De naplóz is, de ennek a naplónak nem emberek voltak a szereplői, hanem nemes paripák, amelyeknek futamodásait napról-napra figyelte.”

A portrévázlat eleje és befejezése mintha vitatná állításai érvényességét. A költésztől és általában a szépirodalomtól való elválasztottság és a létnek majdnem költésztévé élése „retoriká”-jában semmiképpen nem képviseli az egynemű megnyilatkozás célirányosságát. S még akkor is az így és úgy szemlélhető személyiség rögzíthetőségét tanúsítja, hogy az életpálya nem kerül meg a szépprózai megszólalás alkalmait (szónoki beszéd, röpiratok), csak hogy az igaz költészet mércéjével csupán az életpálya mérhető. Hogy mennyire teljes értékű irodalom a különként-lét, azt talán az Ady- és a Kiss József-portréval szembevetve lehetne megítélni. Az Adyról szóló írásban az élet egyik fontos epizódja körül bonyolódnak a lét eseményei, emlékei, elhallgatásai, és nem az igaz költészetéről kapunk információkat, az „kontextus”-ként beleértendő a történetdarabokba. A Kiss József-figura szintén lírája értelmezhetőségét függeszti föl, a költőileg élt életre a hétköznapi borítanak árnyat, s az időből kimaradó poeta megidézése a Szemere-portréhoz hasonlóan a tizenkilencedik századiságnak itt egy (költői) változatát adja. A Szemere-írásban egyrészt a fikció személyisége lesz regényhőshöz hasonlóvá („Szinte gyűjtötte maga körül a csodabogarakat, mint a Jókai Magyar nábobja”), másrészt a megírásra váró élet léphetne át a fikcionalitás maradandóságába, ha valóban fikcióvá tudna válni. Ehelyett a szóbeliségbe rögzül, egy póz, a póz révén a létforma válik a hagyomány darabjává, anélkül, hogy az elbeszélő által irodalomlehetőségként emlegetett műformákban egészülne ki az a személyiség, akinek ábrándosságából végül is nem lett „igaz költészet”. A legendaként emlegetés immár nem az anekdotikus hagyomány továbbéltetése, valahol a szóbeliség (itt: anekdota) és az írásbeliség (itt: anekdotás-könyv, ponyvanyomtatvány) között elterülő mezőn lehet (paradox módon) körvonalazottá az életben sokféleképpen látott-megítelt személyiség. „A lóversenyterei tribünön a cél felé törekvő paripák lovasai még sokáig látnak izgalmaikban egy holt úriembert, aki halálában megmerevedve emeli szeméhez a látcsövet és akiről majd csak akkor veszik észre, hogy halott, amikor tisztelői gratulálni akarnak neki lova győzelméhez...”²⁶ A halálban az életbeli tartást őrző és így a halálon győzedelmeskedő férfi figuráját akár Jókainál is föllelhetette az elbeszélő²⁷, ha már Jókai-alakhoz hasonlította e történetének hőstét), ám az írást záró mondatban kétséget kizárólag azonosítja a legendás alakot Szemere Miklóssal, ha úgy tetszik: az „empirikus” személyiséggel: „Amint Szemere Miklós halála a bécsi lóversenyterén bekövetkezett.” A csattanós zárás azonban nem gyengíti a „fura elbeszélés mód”-ot, a dokumentaritás és fikció egymásra olvashatóságát. Hiszen – bár nem a történetek kronológiája szerint – egy esemény fikcionalódik, vagy: a fikció válik „valóra”; hogy melyik változat érvényes ebben a történetben, nagyon kevésbé fontos és érdekes. Inkább esemény és fikció kölcsönös függése, kölcsönös kiszámíthatatlansága. Hiszen mindkét információ attól az elbeszélőtől származik, aki akképpen kezdi el hőse történetét, hogy abból szervesen nem következik minden, amit szükségesnek vél elmondani. Egyhelyütt az elbeszélő ugyan megjegyzi: „tudomásom szerint”, de ez éppen a nem teljes körű ismeretről árulkodik („volt valamely naplója, amely vörös marokénba volt kötve és ebbe a naplóba írta bizalmas följegyzéseit, esetleg adósságairól, valamint bizonyosan követeléseiről”); másutt „sejtetés” alapján nyilatkozik, illetőleg egy „nem valószínű”-vel indított mon-

dat jelzi mindentudása korlátozottságát. Így hát az elbeszélő lényegéből fakadhat az ismeretek, kiváltképpen ha nem egészen bizonyosak, fikcióvá alakítása. Különös tekintettel arra, hogy viszonylag nehézség nélkül tárható föl az „irodalmi” előkép.

Még annyit a Szemere-személyiség rögzíthetlenségéről, hogy a vidékies dandy megjelenésének csak egyik (a többivel persze egyenrangú) formája. „Külsőleg zordon volt, mint ahogy gyermekkorunkban a rablólovagokat elképzeltük”; „Egyébként külseje mindenben egyező volt azzal az embertípussal, ahogyan a történelemtudósok az ős magyarokat leírták”; „Még a kezéről kell elmondanom, hogy az ápolat volt, mint egy orvosprofesszoré”; „tatárképű követségi titkár”; „A sarcvető mélyen behúzódva, félig lehunyt szemmel, pipa-barna arccal, mint egy ópiumfüstös keleti bálvány, ül a magasra épített kocsiablakok mögött”; „Ő volt talán az utolsó magyar gavallér, aki évtizedeken át valósággal kitarotta a leszegényedett kaszinóbeli társait, – igaz, hogy előzőleg néha ő nyerte el a pénzüket”; „Hiú volt, büszke volt, nagyigényű volt, – a legenda szerint többször kijelentette, hogy nagyobb rangúnak tartja magát, akármilyen római szent birodalmi hercegnél... sőt, ha egyszer netán Magyarországon új királyválasztásról lehetne szó, honfoglaló családja nevében igényt jelenthetne be Szent István koronájára”; „különc uraság”; „Egyáltalában nem ok nélkül nevezte el őt »Traktárovcics«-nak egy szellemes magyaruccai hölgy (...) Ez úr ebédet adott minden lehető vagy lehetetlen alkalommal”; „jó gazda volt minden pazarlása mellett”, az utolsó bekezdésben pedig megismétlődik a cím: „magányos gavallér”. Különféle aspektusokból szemlélhető Szemere Miklós, gyermeki, történettudori, „magyaruccai”, elbeszélői, legendás; nem feltétlenül harmonikus személyiség bontakozik ki, az önszemlélet különössége ritkán találkozik a beavatottak és a be nem avatottak véleményével. A különösség, a különcség, a közösségi normáknak meg nem felelés tizenkilencedik századisága valóban anekdoták létrehozója lehet, csak hogy a már „fény”-korában egymással meglehetősen ellentétes megítélések kereszttüzebe került „magányos gavallér”-nak nincs mondandója a XX. század számára, miképpen a XX. század beszédét is hallatlanul hagyja elzúgni. Megelégszik, kénytelen megelégedni sokrétű legendájával, amelynek jegyében él és (szó szerint értendő) hal.

A *Kossuth fia* annyiban eltér az eddig bemutatott portréktól, hogy benne az elbeszélő nem nyilatkozik meg közvetlenül íróként, nem veti föl egy másik történeté alakítás eshetőségét, ám annyiban mégis íróként fungál, hogy nyelvszemléletére enged következtetni. Méghozzá több nézőpontból közelít a nyelviséghez, közelebbről megnevezve az anyanyelvi megszólalás és individualitás tételezett összefüggéseit. Először Kossuth Ferenc magyar nyelvű beszédét jellemzi az elbeszélő:

„K. Ferenc úgy beszélt, mint egy angolból fordított lexikon, amelyhez fordítója hiányos nyelvtudása miatt kénytelen volt szótárt is használni. És tudvalevőleg ezek a szótárak nem mindig a legmegbízhatóbbak.”

Nem általában a nyelv mondott csődöt, vagy volt elmarasztalható, hanem másutt kell keresni a hibás nyelvhasználat okát. Itt egyelőre a szótárak a felelősek, mivel képtelenek közvetíteni a nyelvek között, az egyik nyelv sajátossága nem vagy kevésbé érvényesül a fordításban, a hasonló jelentésű szavak mégsem szinonimái (vagy nem teljesen szinonimái) egymásnak. Így a használt nyelv valami megtanultnak, később elsajátítottnak jelzése, mögötte (feltehetőleg) egy másik, elsődleges, „természetes” nyelv rejtőzik, amely a nyelvi cselekvéseket meghatározza. Ugyanis a szótárak már csak azért sem megbízhatóak, mert statikus állapotot rögzítenek, nem létesítik, pusztán lehetővé teszik a gondolatcserét. Mielőtt az elbeszélő visszatérne Kossuth Ferenc nyelvhaszná-

latára, lényegében ugyanebben a viszonyrendszerben tesz két megjegyzést: „Idegen-szerű volt, – mintha nem is ama, magyar álmokban égis érő Kossuth Lajos fia lett volna.” „Már a ruhája szabása se nekünk való volt...” Az első kijelentés egy legenda szétfoslásáról hoz hírt, a mesék/mondák Kossuth-elképzelésének nem felel meg Kossuth fia. A népképzelet nincs alávetve a „történeti” időnek, sem a valós földrajzi távolságnak. A valóban idegenből érkezett Kossuth-fi egy másik, kevésbé legendás korszak gyermeke, aki e másik korszak önmagában idegenül ható nyelvszokásait, divatát, tartását, magatartását hozza a legendáiban élő és e legendát valóra váltani törekvő közönségnek. S bár a magyarra fordítás egyelőre inkább kudarcos, mint sikeres, ez a szociolektusok különféleségének is tulajdonítható. Kétfajta monologikus nyelvfelfogás és nyelvhasználat számára nemigen nyílik esély a találkozásra, a dialógikus nyelvhasználatba lépésre. Ezután lép elő fedettségéből az elbeszélő; mintegy ő fogalmazza meg nyelvi kétségeit, nyelvi elvárás és nyelvi közlés feszültségeit ő értelmezi, az anyanyelvi beszédnek mint létet meghatározó élményt rajta kívül csak Kosztolányi Dezsőnél és Márai Sándornál (jóval később) látjuk meghatározódnia. Hogy a nyelv az igazi haza, ezt már Wilhelm Humboldt leírta, a XX. század magyar szerzőinél a szubjektum megalkothatóságának nélkülözhetetlen feltétele. A nyelvi idegenség éppen ezért a nyelv-közösséghez való viszonyban, a kölcsönös értés esetleges hiányában érzékelődik. „Vajjon milyen nyelven gondolkodik? – vetem fel magamban, amint beszélni hallom, mert hiszen ez a drága magyar nyelv olyan különös portéka, hogy megismerszik nyomban, mint a gabonában a tiszavidéki vagy a bácskai búza”. Innen aztán az asszociáció-lánc viszi tovább az elbeszélő „átélt beszédét”, az anyanyelvi közösséghez tartozás egyetemes felismerhetőségét leírva, az elbeszélő tájak, vidékek, jelenségek és jelenések hazaiságát érzi kihallani a beszédből. „K. F. beszédén nagyon is megéreztem, hogy sokáig külföldön élt. Nem volt beszédében amolyan szarvashiba, amelyen Magyarországon mosolyogni szokás, de első, országos körútja alatt elmondott szónoklataim még nagyon érződött, hogy külföldi iskolába járt, külföldi egyetemeket végzett, idegen könyveket bőségesen forgatott és nemzetközi emberekkel gyakorta érintkezett.” Kossuth fiának szembesülése a tőle idegen szokásokkal, gesztusnyelvvvel, elvárásokkal, előre vetíti a kölcsönös csalódást, egyik fél sem áll a nyelvek között, a létrejövő dialogicitásnak itt árnyoldalai kerülnek az előtérbe, nevezetesen az, hogy a kulturálisan, ideológiailag, szokásilag az idegennel való dialógus elbizonytalaníthat, félrevezethet.²⁸ Kossuth fiának első ismerkedése a magyar közönséggel nemcsak a kölcsönös várakozás, hanem a kölcsönös megérteni akarás jegyében áll. Mindama idegenség, amely Kossuth Ferenc beszédéből kibukik, egyelőre nem okoz zavart. „De mégis könnybeborult szemmel hallgatták a régi magyarok, akármilyen különösen is hangzottak a szavai itt a Hajdúságban vagy később a Nyírben. –” Az elbeszélő tudja, miért, vagy találgatja a miértet. Elbeszélőként elbeszélést von be a magyarázatba, irodalmivá stilizálja ezt a találkozást. „Olyanformán nézegették őt, mint ama Jávorka vezér rajtafelejtette a szemét Rákóczi Ferenc urunk és fejedelmünk kisebbik fián, a bécsi vásáron, akiről Jókai Mór legszebb regényét írta”. (Itt az elbeszélő a *Rákóczi fia* Jókai-regényre céloz.)

Több szempontból is tanulságos ez az értelmezés. A narrátor a maga narrációjának igazolására a legfőbb tekintélynek elismert szerzőhöz, Jókai Mórhoz fordul, aki 1925-ben amúgy is a közfigyelem középpontjába került, lévén születésének századik évfordulója. A megidézett regény aztán a két, a száműzetést tekintve rokon figura egymásra olvasása révén időszerűségeire tehet szert, nem is szólva arról, hogy a *Rákóczi fia* főszereplőjének idegenben történő nevelődése és a Kossuth Ferencé között szintén vonható

párhuzam. Olyan szövegköziségről van szó, amely nem jelölt vagy jelöletlen idézet segítségével von egy tematikai mezőbe és értelmezési körbe egymástól viszonylag távoli történelmi/művelődési/irodalmi jelenségeket, hanem az értelem-keresés és ezzel összefüggésben a kölcsönös szubjektum-létesítés céljából keresi és leli meg a hasonlónak ítélt és ezért egymásra vetíthető szövegeket. A Jókai-regény analógiája áthidalni segít a kölcsönös nyelvi idegenségből fakadt (világ-)elképzeléseket, s a nemzeti narratívába integrálja azt, ami valójában ott idegen elem. Az elbeszélő a nyelvközösség hangján szólal meg („Rákóczi Ferenc urunk és fejedelmünk”) még akkor is, ha távolságtartását nem titkolja is („Nézegették őt...”). Mindez azonban csak elodázhathatja a kölcsönös félreértések artikulálódását. Kossuth fiának története ebben a kötetben még annyira sem fejeződik be, mint a többieké, az értetlenség csöndjébe kihangzó kérdő mondat mintegy a történet aligha megnyugtató lezárhatatlanságát tematizálja.

Visszatérve az elbeszélő „írói” státusára, itt éppen a párbeszéd, az idegenségekre ráismerések, a félreértések kommentárok mellőző közlése jelzi, mily fölösleges volna az elbeszélő beavatkozása a történetbe. Amit íróként el akart mondani, a nyelv, az anyanyelv, illetőleg a Jókai-regény ideidézhetősége ürügyén, azt korábban elmondta, nincs szüksége arra, hogy felhívja (persze a maga módján) a figyelmet a nyelv ideológiai természetére, arra ugyanis, hogy a valóságban nem szavakat mondunk vagy halunk, hanem igazságot vagy hazugságot, jót vagy rosszat, kellemest vagy kellemetlent.²⁹ Az a tény, hogy az elbeszélő nem foglal állást Kossuth fiának és id. Krúdy Gyulának (az író nagyapjának) elbeszélgetésekor, valójában fölfogható úgy is, hogy a maga részéről a nyelv dialogicitását, nyelvek, szociolektusok azonos értékűségét képviseli. S bár korábban az anyanyelvi haza képzetét körvonalazgatta, a Jókai-regénynek integrálásával lépést tesz egy más nyelvhasználat elfogadásának irányába. Az elbeszélő író, irodalmat szembesít nyelvhasználatokkal, és így nem kiegyenlítődsre, az ambivalencia felszámolására tesz kísérletet, hanem annak fenntartására.

Lényegében oda jutottunk vissza, ahonnan elindultunk, a Ferenc Józsefről szóló történetek értelmezéséhez. A kötet első mondata egy létre nem hozható elbeszélői pozíciót említ meg, az elbeszélőt kísértetként képzel(tet)i el. Nem a transzcendenciának tesz engedményt az elbeszélő, inkább iróniáját érvényesíti a maga elbeszélte történettel kapcsolatban. Visszafogva iróniáját, az elbeszélő pozíciója helyett „látomás”-át fölelevenítve, nem az irodalmiba, hanem a történetibe lokalizálja a „kísértet”-jelenést Tisza Istvánról szólva:

„Belépdelt az árnyék és ott állott előttem, mellén összefont karokkal, jéghidegen, földi szenvedélyt szinte nem ismerve, mindentudóan, mintha már megjárta volna a másvilágot, a poklokat, a frontokat és egyedül ő tudja azt, hogy mi lesz Magyarországal a háború alatt és után.”

Talán nem hat túl-értelmezésnek, ha a *Don Juan* kövendégét, az apai hatalom reprezentánsát vélem fölfedezni a jelenésben, amelyről később (sem?) tetszik ki, hogy emlékidézés-e avagy valóban a visszatérő árny. „Így állott emlékezetemben, olvassuk alább, ama felejthetetlen képviselő házi ülésen: horgasan, karbafont kézzel, végzettszerűleg eltökélten, mint egy gladiátor, aki az egész világgal hajlandó megvívni, amikor a véletlen révén az újságírók karzatára kerültem.” A Tisza-portré 1918 vészterhes hónapjait jeleníti meg, amiként az emlékezetben fölmerül, a középpontban az önsorsa fölé növe Tisza István, s aki megfigyeli, visszaemlékezi, újraéli a kort, az az elbeszélő, és ott sorakoznak mellékalakokként, akik nélkül azonban nem történhetnek meg az események: „kis boltosok, házalók, ügynökök, félnék tulajdonosok, remegő bérlők,

kofák, hajcsárok, pöfögő kis bögrék az élet konyháján, fejszék a hatalmas favágók kezében, árva kis verebek a magyar sors országútján”. Az apai hatalom letéteményese és gyakorlója, „a láthatatlan szemű vasálarcos”, aki úgy áll posztján, „mint maga az Igazság, az Erő, a megingathatatlanság, aki fejesztettség nélkül, mint egy torony áll a helyén, amikor a falu házai már egytől-egyik égnek körülötte”, akire nemcsak a súlyos napok megpróbáltatásait földélezve gondol, hanem a *Magyar Figyelő* vacsoráira gondolva is, a „titokzatos ember” a lapba írókat hívta meg, majd az elbeszélő a villamoson látja Tiszát, aki utóbb befordul a Dohány utcába, ahol végül is eltűnik, oly váratlanul, miként kísértetként elé állt. „Milyen kiismerhetetlen ember volt” – állítja az elbeszélő, aki a legkülönfélébb helyzetekben figyelhetette; s legföljebb az árnyra emlékezés döbententi rá, hogy mennyire nem állt sem „valóságga”, sem ismeretté össze mindaz, amit tud(ott) róla. Joggal sorolódik be a ködlovagok közé, apai hatalma megingását csupán a történeti fordulatok igazolják vissza, a megidézés még mindig hihetetlennek és fölfoghatatlannak véli azt, ami bekövetkezett. Ritkaság a kötet történetei között, hogy ily sok kérdő mondat viszi előbbre a történéseket. Az árnyék nem adta ki magát, az elbeszélő hiába rakja össze emlékeit.

A kötet zárómondata aztán az első írás indítására, a Tisza-történet idézett részletére is válaszol. A haldokló Kiss József társalog a K.-nak nevezett elbeszélővel, aki az írás egy korábbi passzusában azonosul a szerzői alteregóval. „Nézze K., fordul hozzá K. J., a lapszerkesztő, magából úgyse lesz semmi, ha így folytatja. Írjon az új évfolyam részére egy regényt A Hétnek. Vízkeresztkor elkezdjük. Száz koronát adok folytatásonkint.” A nem oly ritka zárójeles „kitérés” A Vörös Postakocsi (ezzel a helyesírással) születését iktatja a történetbe. Így K. azonosulhat a regény szerzőjével, aki viszont K.-ként beszél el Kiss József pályáját, a leginkább *A Hét* körüli fáradozásait, majd utolsó művének önterápiás értelmezését. Ez a K. nincs egyedül a haldokló poétával, beszélgetésük tanúja „Lévy doktor”, aki „már tréfálkozó, vidító mosollyal nézte a beteget, ami talán a legrosszabb diagnózis ebben az életben”. K., az elbeszélő („kenetlen kerekű prózáiró”, ironizál önmagán) nem fél „megidézni a szakállas kis költő csengő, csilingelő emlékét”. Az emlékezés szubjektív idejében értekezést mímelő laptörténet és írói személyiségrajz másolódik egymásra, ugyanakkor a Krúdy-regények rekvizitumai („a még megmaradott falusi udvarházakban eddig a Puskin-láz hatása alatt egyszerű Tatjánák módjára éldegéltek”) *A Hét* irodalombaléte robbanásának környezetét adják; az írói sereg számla egyben a pályatársak „hangjának” megszólaltatása is: „fanyaran, mint Kóbor, dunántúli lelkesezéssel, mint Cholnoky Viktor, groteszk tréfával, mint Molnár Ferenc, a lehető legsavanyúbban, mint Wallesz Jenő, preciózen, mint Szőlősi Zsigmond, elmondja véleményét a legújabb K. J.-vers felett”. Mindez azonban a történet befejező mondatával enigmatikus magyarázathoz jut. „A doktor, aki végighallgatta a beszélgetésünket, földöntúli vidorsággal bólintott”. A mondat jelentőségére az elbeszélő külön fölhívja a figyelmet, ugyanis csillaggal választja el a történettől, jöllehet a vidorság ott ül a doktor arcán az egész beszélgetés alatt. Nem is a vidorság töprengtet el, hanem jelzője, a földöntúli. Hogy K. J. haldoklásával kapcsolatba hozandó, talán túlságosan egyszerűsítő, egyneműsítő magyarázatnak tetszik. Hogy Lévy doktor akképpen tudja diagnosztizálni a jövőt, mint a politikában Tisza István, merész föltételezés, de aligha egészen elképzelhetetlen. Csupán ennek a beszélgetésnek szólna a tudó doktor földöntúli vidorsága? Vagy a K. J.-pályával részben együtt haladó, kibontakozó K. pályájának is? K. J. sorsában előre vetülne K.-é? S a földöntúliság pozíciójára célzó elbeszélőt, nevezetesen az első történetét, ugyan miféle viszony fűzi ahhoz a doktor-

hoz, akinek arcán földöntúli a vidorság? Lehetséges volna, hogy a kötet első és utolsó mondata valami módon mégis egymásra vonatkoztatható volna?

A tegnapok ködlovagjai az emlékezés téridejébe helyezi a századforduló, a századelő Magyarországanak reprezentánsait. Az emlékezet szüntelen történő, a jelenben is alakuló történelmet prezentál, amelynek során az írói mű megalkotottsága szavatolhatja Krúdynál csupán azt, hogy legalább a megosztott személyiségről szerezhetők (igaz, olykor kétes értékű) információk. Ugyanakkor az írói mű olyan vonatkoztatási rendszerben helyezkedik el, amely lehetővé teszi, hogy egy szövegegyüttes kiragadható darabjaként legyen elgondolható. Az öntematizálás és önautorizálás ennek és más Krúdy-kötetnek nem egyszer játékos, máskor a rejtőzködést segítő módszeres eljárása; az emlékező törekedne arra, hogy szubjektumát és annak hangját hitelesnek fogadtassa el, de igyekezete általában még önmaga számára sem eredményez megnyugtató megoldást. Az öntematizálás az életmű egységét volna hivatva megjeleníteni, ám a töredékesség, a (kényszerű?) lemondás az egységről, az egész képzetéről legfeljebb azt tudatosítja, hogy az életmű egymásra reflektáló darabokat tartalmaz. *A tegnapok ködlovagjaiban* nem egyszer a megíratlan, mert talán megírhatatlan regény kérdése vetődik föl, az egyes portrék, arcképvázlatok ugyan nem ötletszerűen megszerkesztettek, mégis: az emlékezés logikája és a legkevésbé sem a formális logika szerint rendeződnek el. Az anekdota műfaji emlékezetét bomlasztva értekezés, líra, irónia, portré „vegyületé”-vé válnak az egyes fejezetek, a mimetikus-realista prózapoétika ellenében.

JEGYZETEK

- ¹ Az 1925-ös, első kiadást használtam. Sajnálatos módon ugyanezzel a címmel egy, a korszak hivatalos „elvárásai”-nak megfelelő kötet jelent meg 1961-ben, Budapesten, deformálva a ködlovag-jelkép krúdys értelmezési lehetőségeit (és kimondatlan vitában a magyar századelő „kődlovag”-jainak az 1940-es évek elején általánossá vált értelmezésével). A sajtó alá rendező nem egyszerűen kibővítette (többnyire) „rokon” tematikájú írásokkal (az 1961-es kötet 683 lap az 1925-ös kötet 291 lapjával szemben), hanem részint szétzilálta az „eredeti” kötet megszerkesztettségét, részint cenzúrázta a kötetet, ennél fogva Krúdy-írásokból egy másik, „szellemiségében” az 1925-ös kötetel szinte ellentétes könyvet konstruált. Így a tegnapok ködlovagjai közé sorolódott számos, oda be nem illeszthető figura; publicisztika, novella stb. keveredett, nem egészen világos (egészen nem világos?) szempontok szerint. A továbbiakban az 1925-ös kötetből vett idézeteket külön nem dokumentálok.
- ² Az 1978-as spanyol és az 1997-es német nyelvű kiadásból idézi Peter V. Zima: *Das literarische Subjekt. Zwischen Moderne und Postmoderne*. Tübingen und Basel 2001. 170. Magyar nyelven 1924-ben, Budapesten jelent meg Unamuno regénye, Garády Viktor tolmácsolásában.
- ³ Krúdy Gyula: *Telihold. Elbeszélések 1916–1925*. Vál. Barta András. Budapest 1981. 436–439
- ⁴ A narratológia terminológiájához vö.: Matias *Martinez*, Michael *Scheffel*: *Einführung in die Erzähltheorie*. München ² 1999.
- ⁵ A Krúdy-szakirodalomban jól használható, számos vonatkozásban inspiratív mű a Fülöp Lászlóé, de rá is jellemzőnek vélem állításmat: *Közelítések Krúdyhoz*. Budapest 1986. Az ún. tényregény-dokumentum-, riportregény problémakörében újabban figyelemre méltó teljesítmény *Sturm* László: *Hagyományok metszéspontján*. Források, műfaji klisék és elbeszélésmódok Krúdy Gyula egy regénycsoportjában. Budapest 2000.

- ⁶ *Fülöp*: i. m. 211. *Krúdy Gyula: A békebeli tavasz*. In: Pesti levelek. Publicisztikai írások. Válog. szerk. *Tóth Lajos és Udvarhelyi Dénes*. Budapest 1963. 500.
- ⁷ Kortárs kritikai szemelvények, Krúdy önértelmezései: Krúdy világa. Gyűjtötte és írta *Tóbiás Áron*. Budapest 1964. 218, 221–223. Vö. még: 655–658.
- ⁸ „Krúdy Gyula mind életében, mind írásaiban emlékező ember”: *Kelemen László*: Krúdy Gyula. Szeged 1938. 9.
- ⁹ *Fényes László*: Irodalmi gobelin-szövő. Krúdy Gyula: A tegnapok ködlovagjai. Népszava 1925. december 10., 3.
- ¹⁰ A késő-modernség individuális szubjektumát az „értékek szétesése”, valamint az fenyegeti, hogy az ideológiák „felfalják”. Vö. Peter V. *Zima: Theorie der Subjektivität und Identität zwischen Moderne und Postmoderne*. Tübingen und Basel 2000. 75.
- ¹¹ A 2. sz. jegyzetben i. m. 170–171.
- ¹² Vö. erről a 10. sz. jegyzetben i. m. 168.
- ¹³ Messze nem érdektelen értekezők szubjektumelméleti pozíciójának egybevetése. Hermann Broch egy regényszereplője az irracionális racionalitásáról töpreng, s az értékek fölcserélhetőségére következtet. „Egy abszolút racionális világban nem létezik abszolút értékrendszer, nincsenek bűnök, csak kártevők”. Erről a 10. sz. jegyzetben i. m. 168. *Rónay György* hasonlóképpen helyezkedik bele egy késő-modern gondolati rendszerbe, a késő-„Nyugat”-os irodalom felé közelítve ezt a nézetet.
- ¹⁴ *Rónay György*: A regény és az élet. Budapest 1947. 280, 282.
- ¹⁵ A 2. sz. jegyzetben i. m. 154–155, 172.
- ¹⁶ Idézi *Zima*: a 2. sz. jegyzetben i. m. 205.
- ¹⁷ *Schöpfung* Aladár: Krúdy Gyula. Nyugat 1923. I. 629–631.
- ¹⁸ *Szegi Pál*: Ceruzasorok Krúdy Gyuláról. Magyar Csillag 1943. II. 691–693.
- ¹⁹ A 7. sz. jegyzetben i. m. 233. Más összefüggésben hivatkozza *Szauder József*: Utak Krúdyhoz. In: Tavasz és őszi utazások. Tanulmányok a XX. század magyar irodalmáról. Budapest 1980. 197.
- ²⁰ A 14. sz. jegyzetben i. m. 187.
- ²¹ *Tersánszky Józsi Jenő*: Krúdy: Aranyidők. Nyugat 1923. I. 649–650.
- ²² *Uó*: Krúdy Gyula ötven éves. Uo. II. 567–568.
- ²³ A kronológiát illetőleg *Gedényi Mihály* bibliográfiájára támaszkodtam: Krúdy Gyula. (Bibliográfia) Budapest 1978.
- ²⁴ Ezeket a regényeket *Kelemen Zoltán* elemezte a legutóbb a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán sikerrel megvédett PhD-értekezésében, 2002-ben.
- ²⁵ A dandyról *Márai Sándor* írt szempontunkból is igen érdekesen: *Dandy*: In: A négy évszak. Budapest, 2001, 67; Vö: A dandy és világa. In: *Ihlet és nemzedék*. Budapest 1993. 194–197. Vö. még: a 2. sz. jegyzetben i. m. 35–52.
- ²⁶ Az elbeszélő fölkinálja az egybevetési lehetőségeket Krúdynak mindazon írásaival, amelyekben *Szemere Miklós* előfordul, valamint szépprózájával, amelynek egyik jelentős személyisége: *Alvinczi Eduárd*. (Vö. 30. sz. jegyzet)
- ²⁷ Például A jövő század regénye című műben az öreg *Tatrangei halál*on túli „léte” említendő itt.
- ²⁸ A 10. sz. jegyzetben i. n. 421.
- ²⁹ Uo. 327.
- ³⁰ Az utóbbi művekre hívom föl a figyelmet, mint amelyek A tegnapok ködlovagjai egyes fejezeteivel egybevetethetők: *Ady Endre éjszakái*. Budapest 1948.; *Utazás egy Habsburgi temetés körül*; *Őszi alkonyat az infánsnő fehér lábánál és egy halott Habsburgnál*; *Régi császárok ravatalánál*; *Császárok és bankárok, házmesterek és toronymászók egy habsburgi temetésén*. Magyarország 1916. november-december; *A Kossuth-fiúk*. *Esti Kurir* 1931. November–de-

cember; Jockey Club. Színházi Élet 1925. Július–szeptember; Velszi herceg (1920). Pesti Napló 1924; Kékszalag hőse (1930). Uo. 1931. Innen egy idézet: „Halotti sápadtság ereszkedett arcára, amint az árnyékos padon gubbasztott, és csak valamely belső indulat rázta meg néha szemöldökét, homlokráncát, de szája zárva maradt. Csengettek, kiáltoztak, futamodtak, a korlátnál lovak nyargaltak, színes ruhájú lovasokkal.../ – Azt hiszem, a versenyt megnyertük – mondta Rezeda úr, de már egy halotthoz szólt, aki lassan összeesett ültében.”

KOHÁN GYÖRGY: TANULMÁNY